

Изучавање историје војне медицине и хирургије

Миле Игњатовић

Војномедицинска академија, Клиника за општу и васкуларну хирургију,
Београд

К л ј у ч н е р е ч и : **istorija medicine; medicina, vojna; hirurgija; literatura.**

К e y w o r d s : **history of medicine; military medicine; surgery; literature.**

Увод

Познавање властите историје је део културе једног народа. Штавише, та историја није мртва, она се неминовно преплиће са садашњошћу и често одређује будућност. Историја медицине и хирургије такође су део историје једног народа, део његове културне баштине. Општа историја културе није потпуна без историје медицине и хирургије, а без опште историје није могуће изучавање и разумевање историје медицине и хирургије. Историја се понавља, а исте грешке праве они који је не познају или не поштују.

Међутим, проучавању историје медицине и хирургије се не придаје ни приближно потребна пажња. У свету постоји само неколико специјализованих стручних часописа, а код нас једини такав часопис не излази последњих 11 година. Поред тога, и у страним и у домаћим стручним и научним часописима најређе се објављују анализе историјског хируршког и ратнохируршког искуства. Тако се ствара утисак да је та историја исто толико неистражена као и будућност. Али, сваки хирург који мисли, или жели, да је научно образован мора познавати историју струке којој је посветио живот и рад. Мора је познавати из много разлога: као део своје личне културе, као део културе и познавања струке, као културна и научна авангарда сваког друштва и, што је можда најважније, од тих његових сазнања зависиће животи многих људи, а од општих сазнања – живот и будућност нације и државе.

Циљ овог рада – расправе јесте да укаже на неопходност изучавања историје медицине и хирургије, а посебно војне медицине и хирургије¹.

Историја медицине и хирургије

Мало је области у медицини толико потцењено и запостављено као историја медицине. У специјализованим медицинским књижама тешко се може наћи било какав уџбеник историје медицине. Не придаје јој се довољна пажња ни на медицинским факултетима. На већини европских факултета не постоје катедре за историју медицине нити постоји као засебан предмет. Насупрот томе, друге струке (нпр. правна) велики део студија посвећују својој историји. Историја која се учи у претходном школовању углавном је политичка историја и историја ратова. Обе изучавају историју борбе људи против људи, а не људи против болести као непријатеља људског рода и пре ће побудити нежељене страсти него жељу за остварење највећих људских идеала (1). Историја као наука о истини постављена је испред свих наука још у античко доба, при првом узлету људске цивилизације. Каснији покушаји прекрајања и прилагођавања историје (и истине) својим потребама, од одређених центара моћи (националних, регионалних, идеоло-

¹ Сви цитати штампани су курзивом и наведени су изворно (према језичким и правописним правилима у време писања и издавања), а наглашавања у њима су њихових аутора.

шких, религијских), остали су само њихове тамне мрље у тој истој историји. Суштинска истина се не може прилагођавати или различито тумачити. Преминација политике условила је да се у историји Организације уједињених нација нигде не може наћи податак да је Лига народа (претеча ОУН) настала захваљујући успеху организације Црвеног крста.

С друге стране, појава одређених болести била је од таквог значаја да је буквално мењан ток историје (и политике). Познати историчар медицине L. Thaller наводи више примера: црна смрт (куга) која је похарала Европу у XIV веку омогућила је лакши продор Турака, а спречила Авињонског Папу да истера Римског Папу и тиме раније учини крај западној шизми; пегави тифус је опустошио Србију 1914. год. и онемогућио дефинитивну победу над Аустро-Угарском још 1915. год; почетком XX века око 20% европске интелигенције било је заражено сифилисом (1). У истом периоду од туберкулозе је умирало 12,5% становника Европе и половина српских књижевника (2), а азијски грип непосредно после Првог светског рата однео је неупоредиво више живота него претходни рат. Данас је AIDS у страшном замаху, а без могућности излечења можемо се само надаати да неће имати такав значај.

Објашњење за запостављање историје медицине је тешко наћи. Чињеница је да млади студенти медицине, са својим идеалистичким представама о медицини, „хрлећи у медицину“ нису заинтересовани за изучавање њене прошлости. Не би смо се сложили са мишљењем да историчар реконструише и гледа у прошлост, а да лекар изучава и гледа у будућност и да су то два непомирљива смера (1). За погледе у будућност је неопходно и познавање прошлости. Исто важи и за деловање у медицини, у лечењу болести и у очувању здравља. Можда је објашњење много једноставније. Човек по својој природи избегава тешкоће, бежи од необавезног, тежи лагоднијем и олакво схвата неопходно.

Сазнање о неминовној пролазности свега води нас схватању да ће и данашњи и сутрашњи дан проћи и ми са њима, као и сећање на нас, а да наше дело и етичко настојање једино могу имати и имају вредност и значај. Изузетна пријемчивост оваквог идеализма у годинама студирања сигурно је значајна. Поједина сазнања из историје медицине сигурно ће на сваког студента оставити утисак и продубити већ присутне идеалистичке погледе. Зар има боље школе медицинске етике од упознавања идеализма оних великана који су без размишљања дали своје животе спасавајући своје суграђане од епидемија или зарад великих открића која су потом спасла хиљаде живота? (1). Таква је нпр. последња забелешка из Дневника др Живана А. Влајића (1864–1914) исписана за време Првог светског рата: „...Малаксао сам... лејао бих, али како да лејнем, када су толико очију ујриших у мене... сваки тиражећи моју помоћ!! ... Морам њима помоћи, а мени како Бој да“. После прележаног трбушног тифуса и рекуренса лечећи

оболеле од пегавца и сам је оболео и умро не напуштајући их (3).

Пуну пажњу историји медицине би требало посветити на последипломским студијама свих облика, облика и праваца, јер управо ове студије стварају докторанаучника и лекара-мислиоца. Да би се у томе успело, неопходно је и изучавање историје. Међутим, последипломске студије су најчешће организоване врло прагматично, чак занатски. Умножавање оваквих институција водило је неминовно у недостатак истинских ауторитета и нестајање институције правих ментора – учитеља, а тиме и занатском специјализовању. При томе се историја струке не изучава већ, у најбољем случају, само узгред помиње. Незаинтересованост за историју своје струке не оправдава ни чињеница да енормни напредак медицине у свим областима условљава вишетомно приказивање историје сваке струке.

У Србији, која толико жели да се прикључи културној Европи, стање у проучавању историје медицине можда је најгоре. Честе кризе и ратови доводили су до ерозије морала, недостатка и потцењивања знања, девалвације звања, инфлације титула, хиперпродукције кадрова и нестајања ауторитета, а тиме и до погубног и ненадокнадивог културног дисконтинуитета. Срби су често мењали своје снове још старијим и горим сновима, а никако новим и бољим. Тако ни у овој сфери Срби нису успели да побију речи кнеза Михаила Обреновића написане пре више од сто година (1868): „*Моја је Србија црни мајдан из кога само невоља, неслоба и нерад излазе. При њом, Срби све оно што најбоље имају ништа имају, ништа чувају. Прошлост своју добро не познају, о будућности мало мисле. План и организација су им речи неизнајне, радници су слаби, а верници по дужности*“.

Историја медицине у Србији никада није довољно институцијски проучавана. Због тога су је остала недовољно позната изузетна сазнања и несвакидашњи радови Српске академије наука (поготову проф. Реље Катића, најбољег познаваоца историје српске медицине за период од VII до XVIII века), Секције за историју медицине и фармације Српског лекарског друштва (основаног и изванредно вођеног од др Владимира Станојевића, са изванредним активностима 70-тих година XX века), Научног друштва (касније Савез научних друштава) за историју здравствене културе Југославије. Ово Друштво је замрло укидањем неопходних средстава на конкурс (!?) Заједнице републичких и покрајинских интересних заједница за научну делатност бивше Југославије (СФРЈ) (4)! Појединачни рад ентузијаста, по правилу волонтерски, и повремени изузетне активности одређених удружења (друштва или савеза), иако изванредни, резултовали су фрагментним, маргиналним, кратким, циљаним или општим приказима, а не суштинским приказивањем те историје. Поред тога, често присутни политикантски и послушнички прикази у дневнополитичке сврхе само говоре о времену и ауторима, а медицини и историји

чинили су штету. Једно од ретких покушаја приказивања опште историје медицине др Владимира Станојевића (5) са кратким приказом историје југословенске и српске (12 страна) медицине није дочекан добронамерно. После неумерених критика (6) ове Историје медицине Уредништво Војносанитетског прегледа је прекинуло даљу полемику као нецелисходну (7). Без схватања значаја од стране друштва (и власти), адекватног вредновања и мотивисања способних не може се створити стварно велико дело, културна тековина једног народа из које би се „црпела неисцрпна сазнања“. Поготову што такво дело није појединачно и ограничено, већ процес континуиран и дуготрајан. При том, ентузијазам појединаца и њихови давнашњи радови биће од непроцењиве користи и омогућиће, великим делом, приказивање прегледне историје медицине или хирургије. Уз неопходна додатна истраживања сви ти радови биће битни делови мозаика који ће бити слика нашег санитетског искуства.

Књижевни рад на овим просторима никада није био цењен, а често је био и погубан (8). Није ништа боље ни са медицинским књижевним радом, како Владан Ђорђевић назива медицинску публицистику. До данашњег дана у хируршким круговима овакав рад је потцењен и омаловажаван, чак презрен и одбачен. Несхваћена обавеза публикаовања, за клиничке лекаре чак законски формулисана, само говори о тешком путу хирургије од заната ка науци. И дан-данас од „признатих ауторитета“ могу се чути приче по типу: „Сећам се кад сам ја урадио ресекцију...“. То су, ипак, само неке хируршке приче за незреле унуке, а не зреле хируршке приче за струку, науку и историју. Незаинтересованост хирурга за сазнања из ове области ипак говори само о њима. Изостанак „лаке принуде“ (или стимулације) говори само о њиховим начелницима и учитељима и њиховом несхватању значаја изучавања историје хирургије. Све то говори само о достигнутом нивоу (научном, стручном и културном) хирурга и хирургије.

Историја хирургије у Србији приказивана је узредно у склопу историје медицине. Први озбиљнији покушај историјског приказа развоја хирургије у Србији настао је тек 2000. године захваљући раду председника Хируршке секције Српског лекарског друштва проф. др Радоја Чоловића (9). Међутим, потоњи његови напори на изради свеобухватне историје хирургије у Србији додатно су оптерећени многим тешкоћама и неразумевањем.

Историја војне медицине и хирургије

Стање је нешто боље у изучавању историје српског војног санитета. Искуства, на жалост, имамо и превише. Ако се у Србији од 1804. год. до данас ишта радило – онда се ратовало. Нпр. у периоду од 1876. до 1918. год. Србија је провела у рату 13 година или скоро 1/3 тог времена.

Познати руски писац Ј. И. Смирнов своју књигу „Питања организације и тактике санитетске службе“

(10) почиње цитирањем Пирогова: „Зашто ми иако мало знамо о нашој прошлости, зашто је иако брзо заборављемо и иако лако ледамо у најближој будућности“ и наставља: „Да би човек био добар организатор саниитарне службе у војсци, мора познавати историју саниитарне службе своје оцабине, и то како њене добре, иако и њене слабе стране. Али то није све. Човек, који себе сматра организатором саниитарне службе, мора да зна историју зачета и развоја прве помоћи на бојном пољу, као и организацију медицинско-здравствене снабдевања у стираним војскама“.

Мало где као у ратној хирургији је „ново у ствари заборављено старо“. То говори, с једне стране, да су научна достигнућа тековина многих генерација, не само оних за чија их имена везујемо и, с друге стране, о непознавању ранијих искустава и сазнања. Тако технику „*debridement preventif*“ повезујемо са именима Ле Драна (Henri François Le Dran, 1685–1770) и Дезола (Pierre Joseph Desault, 1738–1795), а у ствари је то заборављена Боталова (Leonardo Botallo, 1530–?) идеја о ексцизији ратне ране, прихваћена тек после два века. Чини се да је Боталова идеја стварно прихваћена много касније, а да су Ле Дран и Дезол под дебридманом подразумевали само одстрањивање страних тела и коштаных фрагмената из ране.

До искуства се често долази преко жртава. До сазнања се не мора доћи преко жртава. Макар не преко својих. Међутим, Срби се не понашају у складу са својом народном изреком „Искуство се скупо плаћа“, јер та искуства често плаћају прескупо или више пута. Примера за бахато понашање Срба према свом ратно-санитетском искуству има много. Тако др Владан Ђорђевић 1886. године пише: „Народи и државе никад не користе њихово искуством, докле та *социјетом* не искусе, ја и онда не увек. Исто као поједини људи. ...Колико нас кошња ја попрешка у људима, то ће се видети из ове књиге. Колико нас кошња у новцу, то ћемо видети из извешја Министра Финансије народној скупштини. Колико смо изгубили политички – то се данас још ни измерити не може“ (11). А, др Владимир Станојевић 1925. године пише: „После Светској рата тојово сви зараћени народи су ириситуйили прибирању, сређивању и студирању својој искуства у намери да из њега извуку све потребне поуке за осигурање народне и државне будућности. ...Код нас, на жалост, као што се зна, ствар стоји другачије. Не ледајући на то, што смо у Балканском и Светском Рају имали своје власитио и преобитио искуство, не ледајући ни на то, што смо у тим великим рајовима преживели управо катарофалне поразе збој дефекаја и несавршености наше војно-саниитарне организације, – наше саниитарско искуство, ипак, остаје и дан дањи неиспитано. Њега ће изледи, најзад, преазити и зуб времена и оно ће се заборавити. Штогод пролази више времена, штогод се више одмичемо од ратних догађаја, ствар иостаје

све више нејоурављива, јер јолајано умиру и несћају носиоци и живи сведоци јој бојитој искуства. ...Покушај јок. јроф. др Војислава Субојића је осћао, нажалост само јокушај, ше је наше рајно искуство осћало и даље занемарено и заборављено и осуђено на јолајану, али сијурну смрт“ (12). Ни указивања оваквих ауторитета наше медицинске и хируршке мисли нису имала одјека и остала су актуелна до данашњег дана. Чешће и обимније су анализована туђа искуства из савременијих ратова (13) него властита искуства. Нису сумирана ни искуства из недавног дестогодишњег војевања. У недостатку оваквих дѣла изванредан је подухват војноиздавачког центра издавања репринта Станојевићеве Историје, богато опремљене и добро коментарисане додатним прилозима (14, 15).

Међутим, у Србији се добро почело.

Др Владан Ђорђевић, у периоду од 1879. до 1893. године, у четири обимна дела издао је историју српског војног санитета до тих дана. Данас је значај ових дела немерљив јер су остала једини извор проучавања после спаљивања санитетске архиве у Ваљево 1915. год. у току повлачења српске војске. О значају овог рада говори податак да је у то време у Европи постојало само неколико таквих дела: у Немачкој три, у Француској два и једно у Аустро-Угарској (16). У делу генералштабног мајора немачке војске др Emil-а Кногг-а „Развитак и стање војносанитетске службе у европским државама“ (у 5 књига) обимно је приказана и историја српског војног санитета (17, 18), а користио га је и сџм Владан Ђорђевић у својој првој књизи ради приказа „историје војног санитета у европским државама од најстаријег времена до данас“ (19).

Наше ратно санитетско искуство из Првог светског рата објавио је 1925. године санитетски потпуковник (у то време) др Владимир Станојевић (12). Дѣло је првобитно замишљено као пети део Историје српског војног санитета Владана Ђорђевића и као збирка најзначајнијих радова домаћих и страних лекара и хирурга учесника рата. Идеја је касније измењена и књига се састоји од ауторовог приказа опште прегледне историје српског војног санитета (229 страна) и најзначајнијих радова из балканских и Првог светског рата (наредних 600 страна). Међутим, своје ратно санитетско искуство из истог рата Немци, као ратни губитници, објављују у девет огромних, богато опремљених књига под уредништвом начелника немачког ратног санитета генерала др Otto Schjerning-а (12, 14). Поред сличног приказа, Французи организују два импозантна конгреса о ратној медицини и хирургији, први за време и други после Првог светског рата. Краткотрајно искуство из истог рата, у периоду од 1923. до 1927. год, у САД је објављено у 24 тома енциклопедијског формата (20), а у истом обиму 1962. год, и искуство из Другог светског рата (21, 22).

Наше ратно санитетско искуство из Другог светског рата је, можда, најбоље обрађено. У издању и уз финансирање Санитетске управе ССНО, са генерал-

потпуковником др Станиславом Пишчевићем као главним уредником едиције и мноштвом сарадника, прегледно и суштински приказано је наше ратно санитетско искуство под називом: Санитетска служба у Народноослободилачком рату Југославије 1941–1945 (23). Едиција је настала на основу Зборника докумената санитетске службе у НОР-у (у 12 књига са 3299 докумената) и Хронике о раду Санитетске службе у НОР-у (у 11 књига) које су претходно објавиле Санитетска управа и Војномедицинска академија, неколико хиљада необјављених докумената из Архива санитетске службе (24) и мноштва објављених радова чије је објављивање на различите начине стимулисано од тадашњег режима.

Прегалачки рад генерала др Бранислава Поповића и сар. резултовао је дѣлом: Војни санитет у српском народу (прво издање под насловом Споменница српског војног санитета) (25). О вредности дѣла и недостатку овакве литературе говори и податак да је у припреми и треће издање за непуних пет година.

Сва наведена дѣла имају непроцењиви историјски значај. Међутим, то су све усамљени покушаји уз много тешкоћа. Проблеми са којима се срећу аутори оваквих дѣла су многобројни, често несхватљиви. Дѣла су без потребе обезвређивана, а аутори потцењивани, вређани, чак и кажњавани.

Често се одређена искуства и сазнања занемарују, без потребе проглашавају војном тајном чиме се правда њихово необјављивање, а поједини објављени радови жестоко су критиковани без икакве потребе. Прави разлози за све то су: саможивост после војних победа или прикривање (санитетских) грешака после пораза (или победа), лоша селекција људи на одговорним местима, подређивање општих интереса личним, несхватање значаја, прикривање неспособности, лењост, поремећен систем вредности (друштво не цени и не валоризује овај рад, тежња за стицањем других добара), грабеж полупоспособних и незаинтересованост способних, неписменост, љубомора, нетрпељивост, недостатак културе и неодговорност према свом народу, историји, медицини и хирургији. Уосталом, стање у војсци је увек било огледало стања у друшћву.

Примера има много да је за припаднике војске најбоље ништа не писати, а критиковати ни случајно. Тако ћете можда постати и генерал. Уосталом, као у свакој војсци.

Прва књига Историје српског војног санитета др Владана Ђорђевића (19) посвећена је Његовом височанству Првом књазу слободне Србије господару М. М. Обреновићу IV; рецензенти су били санитетски потпуковник др Сава Петровић и I секретар Министарства унутрашњих дела за одсек санитетски др Аћим Медовић: „Дело је брижљиво и систематички, с кријичким јоћледима, а све на основу званичних јодојака, – јојко израђено, да јоред јојојуне истјорије нашеја војног санитетја, јредставаја и истјорију развијка саме наше војске, ше јиме, и што је класично најписано, одлично

обојаћује, не само саниџетску и ошџие-војну, него и свеколику литературу српску“. Решењем министра војног, потпуковника Јована Мишковића од 29. јануара 1879. године: „...израђено је изворно, – џо наређујем, да се у 500 комада нашиџамџа, и одређујем наџраду џисцу 180 # (дуката) џесарских. Осим џоџа да се џисцу изда 50 комада књџа на џегову личну уџоџребу“ (19). О приказу српско-бугарског рата генералштабни мајор Пешић пише: „Кад би се из овоџ дела издвоџили белџрисџички украси, коџи само доџриносе инџтересанџносџи књџе, оно шџо би осџало сасџавља само џо себи џраву и џоџџуну џенералџиџабну исџорију овоџа раџа“ (26). Међутим, због критичких погледа изнетих у првој књџи, већ завршене остале три књџе нико није хтео ни смео штампати. Другу књџу је издало Српско лекарско друштво у свескама, а трећу (1880. год) и четврту (1886) у целини (11, 27). Друга књџа у целини је штампана тек 1893. год. Због смеле објективности и оштрог пера Владан Ђорђевић је и осуђиван „због издавања државних тајни“, а у затвору је написао и своје мемоаре под називом „Министар у апсу“. Његов историјски роман „Голгота“, везан за династију Обреновића, прво је изашао на немачком језику. Жестоко је критикован, нападан и називан разним погрдним именима: пискарало, букач, сваштар, доктор за Оријент. Међу познатијим критичарима били су и Слободан Јовановић, Михаило Петровић-Алас и Јанко Веселиновић. Јован Скерлић га није уврстио међу српске књџевнике и поред више значајних историјских романа (26). Стоички је подносио све критике и недаће које су задесиле њега и његову многобројну породицу. Осврнувши се на те нападе 1886. год. пише: „Оно истџина, научењаџи џрвоџ раџа, коџи су џако мноџо више и џако мноџо боље од мене урадили у срџкој науци и књџевносџи, и коџи су ме за саниџетску реформу Србије и за мој књџевни рад одликовали називом ‚швиндлер‘, као и људи коџи имају далеко већих заслуга за срџску војску него ја, и коџи су ме за раџне мемоаре одликовали џиџулом ‚софџа‘, наџиће, да је свршеџтак ових моџих дела само ‚швиндлерсџтво‘“ и издајнички џосао; али као шџо мишљење џаких умних и војничких великана није ме до сада смеџало, џако ми неће ни од сада смеџаџи, да до краја урадим оно, шџо држим да ми је дужносџи сџрам земље, у коџој сам се родио и коџа ме је одхранила и васџиџала, осџављајући да се џосле наше смрџи реши: ко је био озбиљан радник и џаџриоџа, а ко швиндлер и издајник. Међуџим, ма како да је слабо и ниџџавно све шџо сам ја за 25 џодина књџевноџ рада и за 20 џодина државне и раџне службе усџео да урадим, ко зна да ли данас у Србији не би било мање шџеџе и мање - бруке, да је сваки у свом круџу и у својој сџируци урадио бар џолишно“ (11). Нападан и прогањан Владан Ђорђевић је живот завршио као емигрант. У писму из Беча од 14. јуна 1925. год. пише др Владимиру Станојевићу о војном санитету: „...о џрошлосџи наџисао сам чџџаву ‚литературу‘. А о садашњџи нашеџ војноџ саниџеџа знам

само за кџџасџрофу у Ваљево и за многе саниџетске џенерале. Ја сам моџао да џосџанем џрви џенерал у нашој сџируци, али нисам хџео. За шџо? То можеџе џрочџџаџи у мом делу ‚Крај једне динасџије‘ књџа џрећа сџр. 303–313. ...Из џеџа ће чџџаоџи узџред видеџи за шџо Ви на кориџама своџа дела доносџе моју и Микину слику“ (28), а у писму са Бледа (29) наставља: „...џде ћеџе видеџи за шџо сам ја до данас осџао наџсџарију џуковник Срџске војске (од 11 авџуста 1876) и за шџо ни Мика Марковић није џосџао џенерал. То је врло драџоџен џодаџак за исџорију џенералџиџеџа нашеџ вој. саниџеџа“. Тек после Другог светског рата истакнут је значај Владана Ђорђевића као лекара, књџевника, историчара, политичара, државника, реформатора и организатора српског војног и цивилног санитета (26), а Гојко Николиш га сматра најплоднијим војносанитетским писцем свих времена (30).

Др Владимир Станојевић (1886–1978) написао је своју Историју српског војног санитета у зрелом животном добу, када је већ објавио више од 40 значајних радова (уџбеника, приручника, есеја, мемоарских списа, стручних и научних чланака) (31, 32). Међутим, наше ратно санитетско искуство из Првог светског рата морао је сџм штампати (као приватно издање).

Умерени критички осврт санитетског бригадног генерала др Владимира Станојевића на стање у санитетској служби пред Други светски рат изречен у маленој брошури (33), која није била намењена јавности и штампана је у свега 30 примерака, армијски генерал Милан Ђ. Недић, министар војске и морнарице, вредновао је са 30 дана затвора за аутора (34). У затвору је завршио ученик Ивана Петровића Павлова и Владимира Михајловича Бехтерева, најплоднији војносанитетски писац после Владана Ђорђевића (Станојевић је свој први научни рад објавио 1910. год у часопису Руски лекар), санитетски генерал, учесник свих ратова до тада, управник нишке војне болнице у Првом светском рату (једина наша болница која се повлачила организовано, као целина), управник болнице на острву Виду итд. У поменутој брошури могу се наћи и све заслуге пуковника др Мике Марковића за развој српске војне хирургије, али и то зашто није постао санитетски генерал. Животни пут др Владимира Станојевића био је више него тежак; често и сам болестан непрекидно је самопрегорно радио као лекар у трагичним временима за свој народ. После Првог светског рата би је наставник хигијене, шеф Статистичко-медицинског одсека у Министарству војске и деловођа (данас у рангу: начелник, управник) Војносанитетског комитета. Међутим, после објављивања појединих радова од 1929. до 1936. године „по дискретној казни“ је прекомандован у Штип, потом у Ваљево, Нови Сад, Загреб, Земун. Пензионисан је на лични захтев почетком Другог светског рата. После рата посветио се изучавању историје медицине где је дао безброј прилога, био је професор Универзитета у Београду и Сарајеву, почасни члан Француског друштва за

историју медицине у Паризу, основао је Секцију за историју медицине и Музеј медицине Српског лекарског друштва и Југословенско друштво за историју медицине, фармације и ветерине (35, 36).

Није без проблема било ни издавање ратног санитетског искуства из Другог светског рата. Прва иницијатива за писање оваквог дела потекла је још 1959. год. од Државног секретаријата за народну одбрану и Санитетске управе. Започете су обимне активности, али до писања није дошло. Нова иницијатива је потекла 1981. год. и то од Савеза научних друштава за историју здравствене културе Југославије (23). Уз обилну помоћ војних власти едисија је у четири књиге објављена 1989. год (24).

У нашим условима није само писање историографских дела праћено проблемима. Добронамерно није примано ни објављивање стручних и научних чланака,

уубеника, приручника и сл. Неумерене критике проф. В. Стојановића (37, 38) после издавања Ратне хирургије групе аутора из Војномедицинске академије (30) и њиховог бескомпромисног одговора (39) замењене су још горим (40) после објављивања другог, прерађеног издања његове Ратне хирургије (41). Насупрот томе, са одобравањем и похвалама (42) примљено је наредно, прерађено издање (43) истог дела!

До сада није објављена ни једна посебна, озбиљнија историја ратне хирургије у Србији. Многи елементи слагалице су присутни, али не и прегледна слика. Како се сазревање српског културног бића буде приближавало свом крају тако ће нестати општа незаинтересованост за властиту историју, а наћи ће се и могућности и начина за један овакав рад који ће резултирати обимним, свеобухватним и суштинским делом.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Thaller L.* Značenje povijesti medicine. *Med Pregl* (Bgd) 1927; 2(7–8): 274–6.
2. *Ignjatović M.* Laza K. Lazarević (1851–1891) - 1. deo. *Vojnosanit Pregl.* 2001; 58(6): 695–701.
3. *Subotić VM.* Pomenik poginulih i pomrlih lekara i medicinara u ratovima 1912–1918 i redovnih, dopisnih i počasnih članova, osnivača, dobrotvora i zadužbinara 1872–1922. Beograd: Srpsko lekarsko društvo; 1922.
4. *Đorđević SP.* Uvodnik. *Acta Hist Med Stom Pharm Vet* 1991; 31(1–2): 4.
5. *Stanojević V.* Istorija medicine. Beograd - Zagreb: Medicinska knjiga; 1962.
6. *Deak A.* Kritike i recenzije: dr Vladimir Stanojević: Istorija medicine. *Vojnosanit Pregl* 1954; 11: 220–7.
7. *Stanojević V.* Odgovor na kritiku generalmajora dr A. Deaka moje istorije medicine. *Vojnosanit Pregl* 1955; 12: 108–12.
8. *Tomašić K.* 200 godina književničke sudbine. In: *Stanojević V, Dragić M, Bizjak M, Đorđević S, Pejić S, Vorgić Lj,* et al. Zbornik radova saopštenih u Sekciji za istoriju medicine i farmacije. Knjiga VIII. Beograd: Srpsko lekarsko društvo; 1973. p. 229–45.
9. *Čolović RB.* 50 godina Hirurške sekcije Srpskog lekarskog društva. Beograd: Prosveta; 2000.
10. *Smirnov JI.* Voprosy organizacii i taktiki sanitarnoj sluzhby. Moskva: Medgiz; 1942.
11. *Đorđević V.* Istorija srpskog vojnog saniteta. In: Istorija poljske vojno-sanitetske službe u srpskoj vojsci za vreme srpsko-bugarskog rata 1885–1886. Beograd: Srpsko lekarsko društvo (Srpski arhiv za celokupno lekarstvo, odeljak drugi, knjiga dvadeseta); 1886.
12. *Stanojević V.* Istorija srpskog vojnog saniteta. Naše ratno sanitetsko iskustvo. Beograd: Zlatibor; 1925.
13. *Piščević S.* Hirurško zbrinjavanje povredjenih. In: *Dragić Đ, Piščević S, Kralj I, Hranilović A, Nikolić B,* editors. Iskustva iz rada sanitetskih službi u lokalnim ratovima posle II svetskog rata. I deo: Vijetnamski rat. Beograd: Sanitetska uprava SSNO; 1980. p. 109–45.
14. *Stanojević V.* Istorija srpskog vojnog saniteta. Naše ratno sanitetsko iskustvo. *Jovanović M, Perišić M,* editors. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar; 1992.
15. *Kovačević J.* Prikazi knjiga. Vladimir Stanojević: Istorija srpskog vojnog saniteta. *Vojnosanit Pregl* 1993; 50: 638.
16. *Stanojević V.* Ratni sanitet kroz vekove i njegove pouke. In: *Stanojević V, Dragić M, Bizjak M, Đorđević S, Pejić S, Vorgić Lj,* et al. Zbornik radova saopštenih u Sekciji za istoriju medicine i farmacije. Knjiga VIII. Beograd: Srpsko lekarsko društvo; 1973. p. 12–206.
17. *Knorr E.* Entwicklung und Gestaltung des Heeres-Sanitätswesens der europäischen Staaten. Hannover: Helwing'sche Verlagsbuchhandlung; 1880.
18. *Knorr E.* Das russische Heeres-Sanitätswesen während des Feldzugs 1877/78. Hannover: Helwing'sche Verlagsbuchhandlung; 1883.
19. *Đorđević V.* Istorija srpskog vojnog saniteta. In: Istorija srpskog vojnog saniteta za prvih 40 godina njegovog razvitka. Beograd: Ministarstvo vojno; 1879.
20. *Ireland MW.* The medical department of the United States Army in the World War. Surgery. Washington: Government printing office; 1927.
21. *Surgery in World War II.* Activities of surgical consultants. Volume I. Washington D.C.: Office of the Surgeon general department of the Army; 1962.

22. Surgery in World War II. General surgery. Volume II. Washington D.C.: Office of the Surgeon general department of the Army; 1962.
23. *Piščević S*, editor. Sanitetska služba u Narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavije 1941–1945. Tom I-IV. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar SSNO; 1989.
24. *Piščević S*. Izlaganje od 26.12. 1989. god. na promociji edicije Sanitetska služba u Narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavije 1941-1945. *Vojnosanit Pregl* 1990; 47: : 60–1.
25. *Popović B, Kovačević J, Vulić D, Pavlović B, Dikić B, Miletić M, et al.* Vojni sanitet u srpskom narodu. Beograd: Rad; 1998.
26. *Velimirović M*. Književno stvaralaštvo Vladana Đorđevića. In: *Stanojević V, Dragić M, Đorđević S, Velimirović M, Varičak B, Pejić S*, et al, editors. Zbornik radova saopštenih u Sekciji za istoriju medicine i farmacije. U spomen 100-godišnjice Srpskog lekarskog društva i u čast njegovog osnivača Vladana Đorđevića, lekara, reformatora, književnika, istoričara. Knjiga VII. Beograd: Srpsko lekarsko društvo - Sekcija za istoriju medicine i farmacije; 1966. p.7–14.
27. *Đorđević V*. Istorija srpskog vojnog saniteta. Istorija vojno-sanitetske službe u Drugom srpsko-turskom ratu 1877–78 godine. Beograd: Srpsko lekarsko društvo; 1880.
28. *Đorđević V*. Pismo dr Vladi Stanojeviću iz Beča od 14. jula 1925. Beograd: Muzej Srpskog lekarskog društva.
29. *Đorđević V*. Pismo dr Vladi Stanojeviću sa Bleda od 28. jula 1925. Beograd: Muzej Srpskog lekarskog društva.
30. *Nikoliš G*. Prošlost i sadašnjost ratne hirurgije. In: *Brecelj B, Dimković D, Gušić B, Kralj I, Lavrić B, Nikoliš G*, et al, editors. Ratna hirurgija. Deo I. Beograd: Sanitetska uprava JNA; 1953. p. 5–34.
31. *Jovanović M*. Četiri okvira za novo čitanje "Istorije srpskog vojnog saniteta. Naše ratno sanitetsko iskustvo" dr Vladimira Stanojevića. In: *Stanojević V*. Istorija srpskog vojnog saniteta. Naše ratno sanitetsko iskustvo. *Jovanović M, Perišić M*, editors. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar; 1992. p. 858–63.
32. *Perišić M*. Jedna knjiga u dva vremena. In: *Stanojević V*. Istorija srpskog vojnog saniteta. Naše ratno sanitet-sko iskustvo. *Jovanović M, Perišić M*, editors. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar; 1992. p. 864–8.
33. *Stanojević V*. Naš vojni sanitet u prošlosti i njegovi zadaci u sadašnjosti. Zemun: Štab vazduhoplovstva vojske; 1940.
34. Naredba str. pov. s. br. 2090 Ministra vojske i mornarice za 22. VI 1940. Zaostavština đenerala dr Vladimira Stanojevića. Beograd: Arhiv INI VMA.
35. *Velimirović M*. Dr Vladimir Stanojević kao ratni lekar. In: *Stanojević V*. Zbornika radova saopšetnih u Sekciji za istoriju medicine i farmacije. Petnaest godina rada Sekcije i Muzeja. Knjiga III. Beograd: Srpsko lekarsko društvo - Sekcija za istoriju medicine i farmacije; 1966. p. 30–41.
36. *Pejić S*. Biografija prof. Dra Vladimira Stanojevića. In: *Stanojević V*. Zbornik radova saopšetnih u Sekciji za istoriju medicine i farmacije. Petnaest godina rada Sekcije i Muzeja. Beograd: Srpsko lekarsko društvo - Sekcija za istoriju medicine i farmacije; 1966. p. 23–30.
37. *Stojanović V*. Prikazi knjiga: Ratna hirurgija, I deo. Beograd: Izdanje Sanitetske uprave JNA; Srp Arh Celok Lek 1953; 81: 813–22.
38. *Stojanović V*. Prikazi knjiga: Ratna hirurgija, I deo. Izdanje Sanitetske uprave JNA; Srp Arh Celok Lek 1953; 81: 933–9.
39. *Brecelj B, Dimković D, Gušić B, Kralj I, Lavrić B, Nikoliš G*, et al. Povodom recenzije Ratne hirurgije, deo I. Srp Arh Celok Lek 1954; 82: 1468–84.
40. *Arneri V, Bogdanov L, Ginzberg E, Kralj I, Nikoliš G, Radotić M, Todorović V, Vajs E*. Recenzija knjige Ratna hirurgija od prof. dr Vojislava Stojanovića. *Vojnosanit Pregl* 1966; 23: 302–10.
41. *Stojanović VK*. Ratna hirurgija. Beograd: Naučna knjiga; 1963.
42. *Piščević S*. Prikazi knjiga - prof. dr V. Stojanović: Ratna hirurgija. *Vojnosanit Pregl* 1980; 37: 64.
43. *Stojanović VK*. Ratna hirurgija. Tom I-II. Beograd: Privredna štampa; 1979.

Рад је примљен 26. X 2001. год.